

7 Hoe erfenissen de opvoeding stileren

1. Inleiding

In dit laatste hoofdstuk wil ik trachten de verschillende invalshoeken die ik in de drie voorgaande hoofdstukken aan de orde heb gesteld op elkaar te betrekken. Ik wil bezien of er een betekenisvolle samenhang is tussen de thema's die ouders van belang vinden in de opvoeding, het type opvoedingsnetwerk dat zij hebben, en de manier waarop hun sociale erfenis meespeelt bij de opvoeding. Mogelijk kan ik zo tot een verdere verdieping van inzicht komen in de manieren waarop mensen hun sociale erfenis gebruiken bij de opvoeding van hun eigen kinderen. Dat de thema's en de netwerken in ieder geval niet los staan van de erfenissen is in het voorgaande al zichtbaar geworden, maar hoe de samenhang er uit ziet, daar kan wellicht nog wat meer over gezegd worden.

Daartoe keer ik nogmaals terug naar de theoretische inzichten die ik in het tweede hoofdstuk uiteengelegd heb. Ik heb daar aangesloten bij de levensstijl (*lifestyle*) benaderingen, zoals die door Giddens (1991) en Bourdieu (1984) zijn uitgewerkt. Levensstijlen wordt door Giddens gezien als manieren van leven waarin persoonlijke en groepsgebonden identiteiten tot uitdrukking komen. Het zijn identificatiekaders die een houvast geven in een samenleving waarin traditionele referentiekaders minder betekenis krijgen. Levensstijlen vormen zo de uitdrukkingen van individuele en van collectieve verschillen (Giddens 1991, Cockerham e.a.1997).

Giddens en ook Beck (1992) werken het begrip levensstijl uit in de context van de laat moderne samenleving, waarin referentie- en integratie-kaders sterk aan verandering onderhevig zijn. In de plaats van deze omliggende referentiekaders ontstaan levensstijlen. Levensstijlen kunnen aan individuen een houvast bieden en hen het gevoel geven ergens bij te horen. Hoewel er in deze benadering niet gesuggereerd wordt dat er sprake zou zijn van een ongelimiteerde keuzevrijheid, deze is immers ingeperkt door de kansen die mensen hebben, wordt de keuzevrijheid centraal gesteld. Het belang dat ouders hechten aan het kunnen maken van keuzes, als opvoedingsdoel ben ik in dit onderzoek zeker tegengekomen. Ouders die zich het meest losgemaakt-

leken te hebben van traditie formuleerden waarden die goed lijken te passen bij de moderne oriëntaties: het benadrukken van het belang dat kinderen moeten *kunnen kiezen* kan gezien worden als een uitdrukking van zo'n oriëntatie.

Anderzijds klinkt uit de verhalen in dit onderzoek ook in vele toonaarden het belang van het verleden door. Giddens en Bourdieu willen met het concept levensstijl tot uitdrukking brengen dat binnen een bepaalde *bandbreedte* die bepaald wordt door iemands maatschappelijke kansen, wel degelijk sprake is van keuzes door actoren. Aan de basis van de levensstijl benadering ligt de wisselwerking tussen kansen (*chances*) en keuzes (*choices*). Kansen staan voor de mogelijkheden die mensen hebben, waarbij dan in eerste instantie aan structurele condities als economische factoren wordt gedacht, maar ook aan factoren als opleiding en sekse.

Wanneer ik de verschillende invalshoeken in mijn onderzoek relateer aan die kansen en keuzes, dan kunnen de sociale erfenis en het opvoedingsnetwerk benoemd worden als belangrijke onderdelen van iemands sociale kansenstructuur. Bij het gestalte geven aan de opvoeding hebben ouders te maken met de mogelijkheden, maar ook met de beperkingen, die voortkomen uit hun verleden en uit hun huidige situatie, bijvoorbeeld door de hoeveelheid steun die zij kunnen mobiliseren op basis van hun sociale kapitaal (netwerken). Maar ouders maken ook keuzes: bijvoorbeeld in het gewicht dat zij toekennen aan specifieke thema's uit hun erfenis, of door het al of niet uitbouwen van een netwerk in de richting van vrienden met bepaalde opvoedingsvoorkeuren, waardoor zij zich van meer steun verzekeren in de omgang met een als last ervaren erfenis. Kiezen doen ouders ook voor het belang van een of meerdere thema's in de opvoeding. Maar omgekeerd bleek hier dat de aard en de samenstelling van het kapitaal dat ouders aan hun eigen opvoeding ontleen zwaar weegt. De keuzes die ouders kunnen maken worden zo weer in belangrijke mate bepaald door hun erfenis en hun netwerk. Gaandeweg ben ik in de loop van dit onderzoek dan ook uitgekomen op de noodzaak om aan de invloed van het verleden een duidelijker plaats toe te kennen.

Met het toepassen van een levensstijl benadering op de opvoeding, wil ik een accent leggen op het belang van de doorwerking van de eigen opvoeding in de waarden oriëntaties en aanpak van de huidige generatie opvoeders. Ik heb voorgesteld om hiervoor *het stileren van de opvoeding* als attenderend begrip te gebruiken. Stileren kan zo gezien worden als een verwijzing naar de essentiële *inkleuring* van de opvoeding. Wat vinden ouders belangrijke waarden en hoe brengen ze die over? De betekenis die iedere individuele ouder ontleent aan zijn of haar unieke verleden, stileert

die opvoeding. Hoewel hier met stileren niet een altijd bewuste en doelgerichte handeling wordt bedoeld, geeft het wel aan dat we het over een dynamisch proces hebben, dat gestuurd wordt door routinematige en intentionele handelingen van individuen.

Een verwante manier om na te denken over de band tussen generaties, vond ik bij Cornelis Verhoeven (1988) die een aantal interessante wijsgerig getinte beschouwingen heeft geschreven, waarbij hij het verleden als stijl beschrijft. Het verleden, schrijft Verhoeven, is zeker niet determinerend, maar een radicaal individualiseringsperspectief, waarbij de nadruk ligt op de mogelijkheden die een individu heeft om zelf zijn of haar manier van leven te kiezen, en de suggestie wekt alsof je je leven uit kan zetten 'los van een verleden' is minstens even kortzichtig. Iedereen heeft een verleden. Een verleden dat invloed uitoefent, en je op een spoor zet, zonder dat het determinerend is. Stijl is hiervoor een passender omschrijving meent Verhoeven: "Ten opzichte van een woord als determinatie, is een woord als stilering beter op zijn plaats, vooral wanneer wij daarbij niet al te zeer de nadruk leggen op actieve en willekeurig gekozen technieken. Stilering is een groei onder invloed van beperkende omstandigheden, een onwillekeurige keuze van uitdrukkingsmiddelen en een persoonlijke cultuur. Stijl damt de overloosheid van uitdrukkingwijzen in tot verstaanbaarheid en herkenbaarheid. *Het verleden geeft het bestaan een bepaalde stijl*: het grift daarin met zijn barmhartige stift een onverwisselbaar karakter." (Verhoeven 1988: 45-46; cursief in origineel).

Naar mijn mening is in dit citaat mooi verwoord dat er een invloed uitgaat van je verleden en dat je daardoor op een spoor gezet wordt. Dat spoor vormt een onderdeel van de kansen die je in het leven krijgt, de keuzes die je maakt zullen zich op een of andere manier verhouden tot dat spoor en de betekenis die je daaraan geeft. Het is ook op deze manier dat een stilering of stijl tot uitdrukking komt, en zo wil ik laten zien hoe iemands erfenis doorwerkt in de thema's en de wijze van opvoeding van de volgende generatie, met andere woorden hoe erfenissen de opvoeding stileren.

De samenhangen tussen thema's en netwerken, en tussen netwerken en erfenissen zijn in voorgaande hoofdstukken hier en daar al naar voren gekomen, voor het overzicht wil ik ze hier nog kort hernemen. Daarna zal ik een poging wagen om de drie invalshoeken meer systematisch op elkaar te betrekken. Ik begin met het in herinnering brengen van de vraagstelling, die gericht was op het aangeven van de manieren

waarop sociale erfenissen en opvoedingsnetwerken van ouders doorwerken in de thema's die de ouders belangrijk vinden om hun kinderen mee te geven.

De vraagstelling heb ik in de volgende delen uiteengelegd:

1. Welke thema's vinden hedendaagse ouders van belang om over te dragen aan hun kinderen, en in hoeverre spelen opvoedingsboodschappen uit hun verleden daarbij een rol?
2. Wat zijn de kenmerken van het opvoedingsnetwerk waarover ouders beschikken en op welke wijzen speelt dit netwerk een rol bij de opvoeding van kinderen?
3. Op welke wijzen spelen sociale erfenissen een rol bij de opvoeding?
4. Wat is de aard van de samenhang tussen opvoedingsthema, opvoedingsnetwerk, en sociale erfenis, en hoe werkt dit door in het stileren van de opvoeding?

De eerste deelvraag is in het hoofdstuk met als titel opvoedingsthema's aan de orde gesteld, de tweede vraag in hoofdstuk 5, en de derde vraag in hoofdstuk 6.

De belangrijkste resultaten uit deze empirische hoofdstukken worden hier in de volgende drie paragrafen nogmaals gepresenteerd, waarna ik in paragraaf 5 van dit hoofdstuk op de vierde deelvraag in zal gaan.

2. Opvoedingsthema's

In het vierde hoofdstuk was de centrale vraag welke waarden en vaardigheden ouders van belang vinden om hun kinderen mee te geven in het leven. Aangezien ouders in dit onderzoek de vrijheid kregen om in hun eigen woorden te formuleren wat zij de meest belangrijke waarden vonden voor hun kinderen, kon een kleurrijk palet aan antwoorden worden opgetekend. Op basis van systematische inhoudsanalyse heb ik deze antwoorden ondergebracht in drie hoofdthema's, te weten: opleiding, individualistische waarden, en een sociale opdracht. Deze antwoorden heb ik vergeleken met de boodschappen die de ouders zich herinnerden uit hun eigen opvoeding. Ten slotte heb ik in het vierde hoofdstuk aan de orde gesteld in hoeverre hun eigen opvoeding nu voor hen van belang is als oriëntatiepunt voor het bepalen wat zij hun eigen kinderen mee willen geven. In dit hoofdstuk lag de nadruk dus op de inhoudelijke kant: *wat* vinden ouders van tegenwoordig belangrijk, en *wat* herinneren zij zich van vroeger. De antwoorden zijn hier themagewijs geordend, hetgeen de mogelijkheid biedt om te

zien of er bij bepaalde thema's sprake is van meer continuïteit dan bij andere. Op dit analyseniveau heb ik dus gekeken naar de thema's, en niet de individuele lijn gevolgd.

Het eerste thema, opleiding, was het thema dat het meest genoemd werd bij de herinneringen aan vroeger. Driekwart van de geïnterviewde ouders vertelde over het belang van opleiding, je best doen op school en presteren, dat hen werd bijgebracht door hun eigen ouders. Vaak herinnerden ouders zich dat de opleidingsboodschap expliciet ofwel door vader, ofwel door moeder werd uitgedragen. Het lijkt een vrij duidelijk thema dat veelal door één van beide ouders, soms weer vanuit hun eigen verleden, als zeer belangrijk werd ervaren. Een aantal moeders herinnerden zich dat de opdracht verschillend was voor jongens en meisjes; bij meisjes kwam trouwen en een gezin stichten op de eerste plaats, en was de opleidingsboodschap bestemd voor de jongens in het gezin.

Nu ze zelf kinderen hebben, zijn de ouders minder expliciet in het verwoorden van de wens voor een goede opleiding voor hun kinderen. Ouders die zelf hoog opgeleid zijn, noemen opleiding nauwelijks als belangrijke waarde. Voorzover zij er op ingaan is het als basis voor zelfbeschikking, als vertrekpunt om je te kunnen ontplooiën. Het wordt zo ten dienste gesteld van andere, belangrijker geachte waarden als kunnen doen waar je je goed bij voelt en kunnen kiezen uit meer mogelijkheden. Zoals eerder opgemerkt werd, is het belang dat hoog opgeleide ouders aan een goede opleiding voor hun kinderen hechten waarschijnlijk wel degelijk aanwezig, en wordt impliciet verondersteld dat hun kinderen toch wel een goede opleiding zullen halen. Dit komt echter pas dan expliciet aan de orde als het verwachte opleidingsniveau niet gehaald dreigt te worden (De Regt en Weenink 1999). In mijn onderzoek zijn het vooral lager opgeleide ouders die wel expliciet het belang van een goede opleiding voor hun kinderen benadrukken. In een aantal gevallen lijkt op dit punt de eigen opvoeding belangrijk als referentiekader. Ouders die het zelf niet gelukt is om de opleidingsopdracht te vervullen, kunnen die opdracht doorgeven aan hun kinderen: wat zij zelf niet konden, hopen zij dat hun kinderen wel realiseren (vgl. Sennett & Cobb, 1973).

Over het geheel genomen kan geconcludeerd worden dat het expliciet formuleren van een goede opleiding als belangrijk doel van de opvoeding door veel ouders herinnerd wordt, maar nu vooral door lager opgeleiden wordt uitgesproken als doel voor de huidige opvoeding. Ouders die zelf de stap naar een hoger opleidingsniveau net wel of net niet gehaald hebben, lijken een grote druk op hun kinderen te leggen om

dat peil minimaal te handhaven, en liefst te verbeteren. In zulke gevallen heeft de eigen opleidingsboodschap een functie als referentiekader. Voor sociale stijgers lijkt het accent vooral te liggen op houdingselementen die van belang zijn bij het bereiken van een goede positie. Deze ouders maken eigenlijk een vertaalslag naar een meer individualistische invulling: van een goede opleiding naar bepaalde houdingen of eigenschappen die belangrijk zijn, zoals ambitieus zijn, je best doen en jezelf ontwikkelen. Voor ouders die zelf ook al in een hoger opgeleide laag opgroeiden lijkt opleiding als doel van opvoeding het meest vanzelfsprekend te zijn en bijgevolg het minst genoemd. Een aantal van hen kreeg zelf nog wel duidelijk de opdracht mee om niet te dalen in niveau, maar voor hun eigen kinderen lijken ze hun aandacht vooral te richten op waarden waarin het individu centraal staat, als zelfsturing en sociale weerbaarheid.

Dit brengt ons bij het tweede thema, het meest duidelijk eigentijdse, waarmee ik juist die waarden die het individu centraal stellen aangeduid heb. Vanuit generatieperspectief gezien is het in vrij korte tijd de meest genoemde opvoedingswaarde geworden. Dit thema kunnen weinig ouders zich van vroeger herinneren. Voorzover er destijds al sprake was van waarden waarin het individu centraal staat, vormden die meer een uitvloeisel van het eerste thema, en waren ze vooral gericht op economische zelfstandigheid; het betreft boodschappen als: je eigen boontjes doppen, niet zeuren, voor jezelf zorgen, en gezond leven. Nu formuleren bijna alle ouders waarden in psychologische termen, als welbevinden, opkomen voor jezelf, zelfvertrouwen, een sterke persoonlijkheid hebben, en ook de populaire vertaling hiervan: lekker in je vel zitten. Ook termen als: doen wat ze leuk vinden, plezier in hun leven hebben, goed voor zichzelf zorgen, stevig op de grond staan, zelfvertrouwen hebben, en een eigen mening hebben worden vaak genoemd. Het zijn vooral hoger opgeleiden die voor dit thema veel synoniemen of verwante termen gebruiken. De constatering dat er zoveel woorden voor deze thematiek zijn vormt op zich al een aanwijzing voor het belang van deze waarden in de huidige samenleving. Het beeld van de mondige burger, die als zelfstandig individu keuzes moet kunnen maken lijkt wijd verbreid te zijn. In die zin spoort het thema dan ook goed met de maatschappelijke modernisering die zich voltrokken heeft. In dit thema worden de kwaliteiten die van groot belang zijn om het eigen leven vorm te kunnen geven, samengenomen. Het lijkt er op dat deze waarden duidelijk tijdgebonden idealen zijn, en weinig omstreden. In mijn onderzoek wordt dit thema door nagenoeg alle ouders onderschreven. Opvallend daarbij is dat de hoog

opgeleide ouders deze waarden vaak als eerste noemden, terwijl laag opgeleide ouders meestal opleiding als eerste noemden, gevolgd door waarden waarin het individu centraal staat. Hoewel er dus weinig ouders waren die zich dit thema uit hun eigen jeugd herinnerden, heb ik in het vierde hoofdstuk laten zien dat zij wel vertalingen maken van andere boodschappen die zij zich herinneren.

Het derde thema heb ik benoemd als 'de sociale opdracht'. Veel ouders herinnerden zich boodschappen als: anderen helpen, delen met anderen, behulpzaam zijn, respect hebben, en eerlijk zijn. In meerdere gevallen werd dit herinnerd in een religieus kader. Het was dan een uitwerking van het christelijke gebod van naastenliefde. Verder herinnerden ouders zich vaak dat ze netjes moesten zijn, over tafelmanieren dienden te beschikken en beleefd dienden te zijn. Nu wordt fatsoen overwegend door lager opgeleiden genoemd. Dit derde thema bleek zowel in de herinnering aan vroeger, alsook nu van groot belang gevonden te worden.

Het is met name bij dit derde thema dat ouders refereren aan vroeger. Het thema is bekend en daaraan kan een gevoel van verbondenheid en continuïteit worden ontleend. Dit illustreert het belang van overdracht: niet zozeer de precieze inhoud van het thema is van belang, maar vooral het feit dat het thema aan de orde werd gesteld weegt zwaar (Bertaux en Thompson 1993, zie ook hoofdstuk 2). Het lijkt mij plausibel dat de continuering van dit thema over de generaties er ook toe bijdraagt dat ouders hier veel woorden voor tot hun beschikking hebben zoals blijkt uit de diverse formuleringen van zowel hoog- als laag opgeleiden.

Het thema van de sociale opdracht wordt nu gedifferentieerder ingevuld en heeft wellicht ook nog aan belang gewonnen. Ik heb twee accenten gelegd: een altruïstisch accent en een meer instrumenteel accent. Het altruïstische accent kan worden gezien als de eigentijdse invulling van de naastenliefde van vroeger: het belang van anderen helpen en respecteren. Nu wordt dit aspect vooral verwoord als tolerantie, niet discrimineren, en respect hebben voor anderen. Het omgaan met verschillen staat hierbij centraal. Bij lager opgeleiden in de grote steden, die in hun directe woonsituatie en op school vaker te maken hebben met allochtonen, worden tolerantie en niet discrimineren vaak genoemd. Het instrumentele accent betreft vooral het belang van sociale vaardigheden als goed naar anderen luisteren, een sociale instelling hebben, rekening houden met anderen, en eerlijkheid. Het instrumentele aspect wordt naar verhouding meer door hoger opgeleiden genoemd. Het zijn vaardigheden die aan

betekenis winnen in een samenleving waarin het van groot belang wordt geacht om flexibel te zijn en te kunnen functioneren in steeds wisselende groepen en settings.

De drie thema's kunnen gezien worden als verschillende soorten kapitaal, die ouders hun kinderen proberen mee te geven. Dit 'overlevingskapitaal' kan bestaan uit cultureel kapitaal in geïnstitutionaliseerde vorm (opleiding), of de vorm hebben van cultureel kapitaal in geïncorporeerde vorm (waarden van zelfsturing en weerbaarheid), of in de vorm van sociaal kapitaal (netwerken en sociale vaardigheden). Sociaal kapitaal als belangrijke waarde om je kinderen mee te geven kan bestaan uit het meegeven van de vanzelfsprekendheid van een groot sociaal netwerk. Een andere manier om sociaal kapitaal mee te geven is, is het aanleren van sociale vaardigheden waarmee kinderen later zelf hun netwerken kunnen beheren. Het is in dit verband voor ouders van belang om in te kunnen schatten welke kapitaalvormen voor kinderen straks vooral van belang zullen zijn. Op basis van de inschatting die ouders maken zullen zij bepaalde waarden belangrijker vinden dan andere.¹ De ouders in dit onderzoek benadrukken in hun opvoeding vooral waarden van zelfsturing en weerbaarheid en sociale vaardigheden. Zij benadrukken deze waarden veel sterker dan zij zich herinneren uit hun eigen opvoeding.

3. Opvoedingsnetwerken

In hoofdstuk 5 zijn de netwerken die van belang zijn voor ouders bij de opvoeding van hun kinderen aan de orde gesteld. De achtergrond van de vraag naar netwerken is gelegen in de veranderingen die in de samenleving plaatsvinden op het terrein van sociale verbanden. Alom wordt gesproken van een vergaande individualisering van de samenleving, die nu ook doorgedrongen zou zijn tot het gezin en de familie. Is het zo dat het belang van familie als referentiegroep en als bron van steun voor opvoeding afneemt? Voor welke ouders geldt dat? Om na te gaan tot wie ouders zich wenden met vragen over de opvoeding, heb ik hun opvoedingsnetwerken beschreven.

Onder opvoedingsnetwerk versta ik de belangrijke anderen met wie ouders over opvoeding praten en van wie zij steun ontvangen met betrekking tot de opvoeding van hun kind(eren). Het zijn de persoonlijke netwerken die van belang zijn bij de opvoeding. De wijze waarop ik de netwerken in dit onderzoek aan de orde stel, ligt het dichtst bij de sociale steunbenadering, die zich verdiept in de kwaliteit en de inhoud

van de relaties: wat voor soort steun ontvangt men van welke leden van het netwerk en hoe belangrijk vindt men die steun? Van het netwerk zelf heb ik ook de omvang en de samenstelling bekeken. Ik heb de opvoedingsnetwerken van ouders beschreven en ingedeeld in twee typen: familienetwerken en gemengde netwerken. Familienetwerken zijn netwerken die voornamelijk uit familieleden bestaan, gemengde netwerken omvatten naast familie ook een substantieel deel niet-familie= (overwegend vrienden en kennissen).

Een eerste conclusie aangaande de samenstelling van de netwerken is dat de gemengde netwerken doorgaans groter zijn dan de familienetwerken. Dit komt omdat er in deze netwerken ook vrienden en kennissen een belangrijke rol spelen. Daarnaast maakt ook familie deel uit van deze gemengde netwerken. Bij alle ouders in dit onderzoek speelt familie op de een of andere wijze een rol bij de opvoeding. Opmerkelijk is dat ook bij ouders die geen goede verhouding met hun familie hebben, deze toch de basis van het opvoedingsnetwerk blijft. Een tweede conclusie aangaande de samenstelling is dat de opvoedingsnetwerken van zowel vaders als moeders overwegend uit vrouwen bestaan. Het zijn in eerste instantie andere moeders, vriendinnen, de eigen moeder en zusters die praktische en emotionele steun bieden bij de opvoeding. De samenstelling van de netwerken is eigenlijk het enige onderdeel van het onderzoek waarin een duidelijke invloed van sekse te zien is. In de netwerken van vaders zitten naar verhouding meer vrienden, maar ook in hun netwerken zijn de vrouwen in de meerderheid. Verder hebben hoger opgeleiden over het geheel genomen grotere netwerken dan lager opgeleiden en hebben zij in meerderheid gemengde netwerken. Deze samenhangen tussen opleiding en omvang van netwerken en de toename van het aantal vrienden in het netwerk van hoger opgeleiden, worden ook in andere netwerkonderzoeken gevonden (Van der Poel 1993, Busschots en Lauwers 1994).

Bij de bespreking van het vierde hoofdstuk werd sociaal kapitaal genoemd als een belangrijke waarde die ouders hun kinderen mee willen geven, in de vorm van de vaardigheden om sociaal kapitaal te kunnen verwerven. Bij het bestuderen van de opvoedingsnetwerken is de invalshoek van sociaal kapitaal eveneens relevant, maar dan op een meer directe wijze: het netwerk kan immers gezien worden als uitdrukking van het sociale kapitaal van de ouders zelf. De mate waarin ouders steun kunnen mobiliseren uit hun netwerk zegt iets over de mate waarin zij over sociaal kapitaal beschikken. Die steunvraag was het uitgangspunt: uit de combinatie van het aantal

mensen waarop zij konden terugvallen en de aard van de steun kan geconcludeerd worden dat een groter netwerk een indicatie vormt voor het beschikken over meer sociaal kapitaal. Anders gezegd: ouders met grotere netwerken beschikken in het algemeen over meer sociaal kapitaal dan ouders met kleine netwerken. Gemengde netwerken zijn globaal gesproken wat groter dan familienetwerken. Er is met andere woorden - niet onverwacht - een samenhang tussen opleidingsniveau en sociaal kapitaal van de ouders.

Is er sprake van een samenhang tussen het soort netwerk en de thema's die ouders van belang vinden? Is het bijvoorbeeld met betrekking tot sociaal kapitaal zo dat ouders die zelf over veel sociaal kapitaal beschikken, dit ook voor hun kinderen belangrijk vinden? Of mogelijk juist het tegenovergestelde: zijn het misschien vooral ouders die de steun zelf ontberen, die sociaal kapitaal voor hun kinderen grote prioriteit geven? Ouders die familienetwerken hebben benadrukken vooral de thema's opleiding, en respect voor anderen (thema's 1 en 3a), terwijl ouders met gemengde netwerken vooral de thema's zelfsturing en sociale weerbaarheid, en sociale vaardigheden (thema's 2 en 3b) verwoorden. Ofwel, ouders die zelf over meer sociaal kapitaal beschikken, benadrukken het ook voor hun kinderen het meest. Ouders die het alleen moeten rooien, lijken het belang van sociaal kapitaal ook voor hun kinderen niet als opdracht te (kunnen?) formuleren.

Wanneer we kijken naar het 'soort steun' dat verleend wordt door leden van het netwerk, dan lijkt het erop dat binnen familienetwerken sprake is van een meer omvattende en ongedifferentieerde vorm van ondersteuning, terwijl binnen gemengde netwerken de steunverlening eerder getypeerd kan worden als een gedifferentieerde vorm van steunverlening. In familienetwerken worden vaak dezelfde personen op alle gebieden genoemd: moeder, zus of tante worden zowel genoemd voor praktische ondersteuning, als voor emotionele ondersteuning, terwijl vaak ook sociale activiteiten met dezelfde personen worden ondernomen. Binnen de overwegend grotere gemengde netwerken zien we een gedifferentieerder patroon: persoon A wordt alleen genoemd voor praktische steun, maar met haar of hem praat men niet over vragen en twijfels bij de aanpak van de opvoeding, daarvoor worden andere personen benaderd, evenals voor het ondernemen van sociale activiteiten. Een typisch voorbeeld hiervan is: de buurvrouw voor praktische steun, vrienden voor emotionele steun en familie voor sociale activiteiten met het gezin, en vrienden of collega's voor individuele sociale activiteiten. Er is verschil in het soort steun dat verleend wordt, en in de betekenis die

familie heeft in het opvoedingsnetwerk. Zo zijn er in dit onderzoek ouders die een beroep op hun familie doen vanuit een gevoel van vanzelfsprekendheid, en er zijn ouders die vanuit een bewuste keuze hun familie, of een gedeelte daarvan, bij de opvoeding betrekken. Ten derde zijn er ouders die omdat ze op niemand anders terug kunnen vallen, noodgedwongen een beroep doen op hun familie. De verhouding tot de familie en het eigen verleden komen op deze wijze tot uitdrukking in de samenstelling en betekenis van het opvoedingsnetwerk.

4. Sociale erfenissen

In het zesde hoofdstuk staat centraal hoe ouders hun sociale erfenis inweven in de opvoeding die zij hun kinderen willen geven. In dit hoofdstuk is het persoonlijke verhaal het analyiseniveau. Ten overvloede zij hier nogmaals gezegd dat het gaat om de oriëntaties van ouders: wat vinden zij belangrijk in de opvoeding van hun kinderen en op wie richten zij zich? De vraag of zij er ook in slagen om hun doelen in de praktijk van het opvoeden te realiseren, is niet het onderwerp van dit onderzoek. Sociale erfenis als attenderend begrip heb ik omschreven als de waarden, houdingen, en praktijken die mensen van hun ouders overnemen, en die ze van betekenis vinden bij de opvoeding van hun eigen kinderen. De sociale erfenis werkt door in de opvoedingsnetwerken van ouders, en is herkenbaar in de waarden die zij centraal stellen bij de opvoeding van hun kinderen. De erfenis blijft vaak een heel bepalende en centrale rol spelen. Ik heb vier typerende manieren waarop mensen omgaan met hun erfenis beschreven, en betoogd dat deze manieren variëren op een continuüm van aan de ene kant een uitgesproken positieve houding, waarbij erfenis als leidraad wordt gezien, tot aan de andere kant een negatieve houding ten aanzien van erfenis, namelijk een houding waarin de erfenis vooral als last wordt ervaren.

De meest positieve houding ten aanzien van erfenis heb ik aangeduid als een houding waarbij **erfenis als leidraad** bij de opvoeding wordt gebruikt. Ouders die hun erfenis als leidraad zien, refereren vooral aan de opvoeding die zij zelf gehad hebben bij de doelen die zij van belang vinden in de opvoeding van hun kinderen. In hun verhalen klinkt een grote mate van vanzelfsprekendheid door. Zij zeggen vooral »vanuit hun gevoel« op te voeden, een gevoel dat in belangrijke mate gevoed wordt door een perceptie van een (te) snel veranderende samenleving. Waarden van vroeger hebben voor hen de betekenis van een houvast, ze hebben niet de wens om deze erfenis

te bevragen. In de voorbeelden en referenties die zij geven noemen zij vaak het eigen gezin vroeger. Zij willen voortzetten wat zij zelf hebben meegekregen. Hun erfenis, zo concludeer ik, levert voor een belangrijk deel het kader van waaruit zij opvoeden. De verhalen van Ingrid en Chitra zijn hier voorbeelden van.

Ouders die hun **erfenis als inspiratie** zien staan eveneens positief ten opzichte van hun erfenis. Een verschil in houding met de hierboven beschreven groep is dat deze ouders het niet over hun verleden als totaalbeeld hebben, maar juist vaak expliciet refereren aan bepaalde thema's uit de erfenis, die als het ware geadopteerd zijn en overgezet in een eigentijds ideaal. Hier is meer sprake van een bewust beargumenteerde keuze, waarin bepaalde elementen uit de erfenis ingepast worden naast elementen uit andere referentiekaders. Erfenis is dan één van de vele referentiekaders. Meer dan voor ouders die hun erfenis als leidraad zien, hoort voor hen de erfenis bij een »verleden tijd«. Zij oriënteren zich in het algemeen meer op generatiegenoten als het gaat om het uitwisselen van ervaringen of het zoeken van steun. De band met verleden heeft een duidelijke, positieve plaats gekregen. Als voorbeelden hiervan zijn de beschrijvingen van Adil en Inge uitgewerkt.

Ouders wier **erfenis als gemengd genoeg** omschreven is, nemen een middenpositie in als het gaat om een positieve of negatieve houding. Deze groep lijkt nog het meest neutraal ten opzichte van hun erfenis te staan: ze hebben veelal op een algemeen niveau, over het geheel bezien wel goede herinneringen aan vroeger, maar ze hebben ook kritiek. Ze hebben op sommige punten gevoelens van ambivalentie ten opzichte van hun eigen opvoeding, bijvoorbeeld wanneer zij ongewild in dezelfde gedragspatronen vervallen van vroeger. Daarnaast hebben ze op andere aspecten duidelijk waardering voor hetgeen hun ouders hen meegegeven hebben. Dat geldt vooral voor degenen die sociaal gestegen zijn en die de inspanningen die hun ouders zich getroost hebben om hen te laten doorleren nu als heel positief waarderen (een voorbeeld hiervan is Joop). In deze groep zitten ook ouders die zeggen nu eigenlijk »geen boodschap« meer te hebben aan hun erfenis. Zij ontkennen niet het belang van erfenis, maar moeten er meer aan omvormen, bewerken, en vertalen; een voorbeeld van deze houding blijkt uit de beschrijving van Marlies.

Een laatste houding die in dit onderzoek met betrekking tot sociale erfenis is gevonden is die van **erfenis als last**. Hier geen voortzetting, maar juist de wens om het anders te doen. Het zijn ouders die een overwegend negatieve herinnering hebben aan hun opvoeding. Voor hen is het vooral een worsteling om zich te ontdoen van belastende herinneringen en houdingen. Vaak ook worden zij geconfronteerd met

ongewenste herhalingen van houdingen. De mate waarin zij steun krijgen bij hun wens om het anders te doen, is dan van extra belang. Besproken voorbeelden van deze houding zijn Sjoerd en Gijs, beiden hebben negatieve herinneringen waarin de druk van het geloof een belangrijke rol speelt. Hun erfenis speelt echter een belangrijke rol bij hun huidige opvoeding: zij vormt een afzetpunt ten opzichte waarvan zij het zelf anders willen doen.

Belangrijke conclusies die aan het eind van het sociale erfenis hoofdstuk getrokken zijn betreffen het sociale gewicht van de erfenis voor de meeste ouders in dit onderzoek, en de creativiteit waarmee ouders hun erfenis inweven in de opvoeding die zij hun eigen kinderen geven.

Een belangrijke vraag is nog blijven liggen, en tot nu toe slechts zijdelings aan de orde geweest. Dit betreft de vraag naar de samenhang tussen erfenis en netwerk. Hoe verhouden deze twee belangrijke referentiekaders voor de opvoeding zich tot elkaar? Deze vraag wordt in de navolgende paragraaf aan de orde gesteld.

5. De stilering van de opvoeding

Bijna aan het einde van dit boek gekomen, wordt het tijd de belofte in te lossen om een antwoord te geven op de vraag naar de samenhang tussen de sociale erfenis, de sociale netwerken en de opvoedingsthema's die ouders van belang vinden. Deze drie in dit onderzoek centrale invalshoeken zijn ieder eerst apart belicht om tot een beter begrip ervan te komen. Hier en daar zijn al verbanden naar voren gekomen: in het bestaan van overeenkomsten in houdingen tussen vroeger en nu, of in de samenhang tussen de opvoedingsthema's en de aard van de netwerken. Deze verbanden zijn niet toevallig, en daarom wil ik hier nu systematischer beschrijven hoe die samenhang eruit ziet en pogen ze te duiden. Hiervoor is vooral van belang om nader te kijken naar samenhangen tussen sociale erfenis en de aard van de netwerken.

Ik neem als uitgangspunt voor het tot stand brengen van mijn synthese de invalshoek van sociale erfenissen. Daarvoor zijn twee redenen. Ten eerste ligt de levensstijd waarop de erfenis betrekking heeft, het verst terug in de tijd. Denkend vanuit de opbouw van de levensloop, iedereen is nu eenmaal eerst kind en dan volwassene, is dit ook bij een reconstructie van de levensloop een logisch begin. Betekenisgeving van

de erfenis verandert voortdurend in de loop van het leven, en zij werkt ook door in de netwerken en de thema's.

Toch had het zo kunnen zijn dat de erfennissen een heel ondergeschikte rol zouden spelen bij het opvoeden onder veranderende omstandigheden. Gezien de snelle en diepgaande veranderingen die zich in de samenleving hebben voorgedaan, was dit zelfs de verwachting die mede ten grondslag lag aan dit onderzoek. Dit blijkt in dit onderzoek echter niet het geval te zijn. Daarin ligt de tweede, meer inhoudelijke reden, om bij het systematiseren van de uitkomsten sociale erfenis als vertrekpunt te nemen. Sociale erfennissen bleken juist zwaar te wegen voor de meeste ouders in dit onderzoek. Wel is er grote variatie in zowel de inhoud van de erfennissen, als in de manier waarop erfennissen een rol spelen, alsook in de waardering die ouders voor hun erfenis hebben. Toch gaven de ouders bijna allemaal hun erfenis op een of andere wijze een plaats bij het denken over wat zij belangrijk vinden bij de opvoeding van hun kinderen.

Om deze twee redenen is het relevant om erfenis als uitgangspunt te nemen bij het beschrijven van de samenhangen. De onderstaande typering kunnen naar mijn mening dan ook gezien worden als een uitdieping van sociale erfennissen: hoe werken sociale erfennissen door in de waarden die ouders belangrijk vinden, en hoe hangt de aard van het opvoedingsnetwerk ermee samen?

In de inleiding van dit hoofdstuk heb ik aangehaakt bij een beschouwing van Verhoeven over de stijl die het verleden geeft aan het bestaan. Iemands stijl van leven, waar ook de opvoeding die die persoon zijn of haar kinderen wil geven deel van uitmaakt, houdt zo ook een manier in om naar dat verleden te kijken en het betekenis te geven. Deze betekenisgeving kan de vorm hebben van een positieve voortzettingstrategie, of van een 'afzetverhaal', of een 'ik doe het zelf'-verhaal. De belangrijkste dimensie die steeds weer doorklonk in de gesprekken, is uiteindelijk de dimensie van continuïteit en discontinuïteit. Uiteindelijk is dat de finale vraag: wil ik voortzetten, en wat of hoe, of wil ik er zo min mogelijk mee te maken hebben? Anders gezegd: hoe belangrijk vinden ouders het om op te voeden op een manier die voor hen continuïteit met hun verleden uitdrukt? Met dat in gedachten wil ik de verschillende manieren van omgang met sociale erfennissen nog eens bekijken, en nu ook systematischer in verband brengen met de waarden en de opvoedingsnetwerken. De posities die ouders hier innemen, de betekenis die zij geven aan hun verleden, bevinden zich ergens tussen een sterk gewenste continuïteit enerzijds versus

discontinuïteit anderzijds. Zo wil ik komen tot een sociologische typering van verschillende stijlen van opvoeding.

Een opvoedingsstijl van intergenerationele voortzetting.

Er is in dit onderzoek een groep ouders die bijna allemaal lager opgeleid zijn, en in hun beschrijving van wat zij belangrijk vinden in de opvoeding veel refereren aan vroeger. Zij beschrijven motieven voor wat belangrijk is veelal in termen van »gewoon«, »zo was het bij ons thuis ook, zo is het hier ook«. Het zijn de ouders die hun erfenis als leidraad zien. Op deze plaats is de vraag hoe een dergelijke erfenis de huidige opvoeding stieleert. Een belangrijke overeenkomst lijkt de gerichtheid op de maatschappelijke veranderingen die hebben plaatsgevonden sinds hun eigen jeugd. De aard en de snelheid waarmee de veranderingen zich voltrekken, worden met een behoorlijke dosis wantrouwen gevolgd. De veranderingen worden in de eerste plaats als ongrijpbaar ervaren, waarbij het nog maar de vraag is of het er beter op wordt. Veel ouders zijn zelf opgegroeid in een arbeidersmilieu, waar de bestaanscondities in vergelijking met de hedendaagse standaard als behoorlijk armoedig te karakteriseren zijn, ze woonden in kleine woningen met weinig voorzieningen. De materiele vooruitgang zien zij als een belangrijke verbetering, maar ook hebben zij mooie herinneringen aan hun kindertijd. Als je thuis kwam stond er een bakje thee klaar, en daarna ging je met je broers en zusjes naar de instuif op het buurthuis (Agingen we stuiven, aan de overkant op de club®). Het was arm, maar heel gezellig. Je speelde buiten, overal waren wel kinderen, en op zaterdagavond was het altijd feest, dan ging je eerst met z=ñ allen in de teil, en dan was er patat en Swiebertje kijken! Maar tegenwoordig is dat allemaal anders, kinderen hebben alles al en willen echt wel meer dan een frietje bij de tv. Over de teloorgang van dit gemeenschapsgevoel in de buurt, de veiligheid en de burenhulp, zijn deze ouders somber gestemd. Er voor in de plaats zijn naar hun gevoel vooral bedreigingen gekomen, waarop zij geen greep hebben. Het zijn de bekende beelden over onveiligheid op straat, gevaren van drugs en de angst om geen zeggenschap meer over de kinderen te hebben als ze straks gaan »puberen«. Ook daarom praten zij met enige weemoed over de duidelijker gezagsverhoudingen vroeger: ADe tijd was anders, de kinderen zijn anders. Ik hoefde het niet in m=ñ hoofd te halen om te laat thuis te komen. Echt niet. Dat deed je gewoon. Maar dat is nou heel anders.@Zolang het nog kan, houden deze ouders van kinderen die op de basisschool

zitten, het liefst vast aan de tradities van het verleden. Bij deze ouders staat met andere woorden *de perceptie van een veranderende samenleving centraal*.

In hun oriëntatie op waarden uit het verleden zoeken zij houvast voor de als ongreepbaar en abstract ervaren wijze waarop de maatschappelijke veranderingen zich voltrekken. De waarden die zij belangrijk vinden liggen vooral op het sociale vlak: het belang van meedoen, met anderen om kunnen gaan. Deze waarden worden als het ware voorgeleefd door zoveel mogelijk te verkeren in familieverband. Het referentiekader van deze ouders bestaat voor een belangrijk gedeelte uit familie, met hen onderneemt men sociale activiteiten in gezinsverband, worden verjaardagen gevierd en gaat men bij elkaar op de koffie. Behalve familie in de strikte zin van het woord, zijn er ook de gezinnen die men al van vroeger kent en met wie volgens jarenlange traditie de zomers op de camping worden doorgebracht.² Het zijn ouders die ten opzichte van vroeger in vrij stabiele situaties zijn blijven zitten: zelfde wijk, zelfde streek, zelfde klasse. De verhouding met de familie is doorgaans goed, de omvang van de netwerken wisselt. Er zijn duidelijk doorlopende lijnen zichtbaar in de aanpak, de opvoedingshouding en de sfeer die zij thuis creëren. Zij willen in hun opvoeding het liefst de duidelijke verhoudingen doen herleven die zij zich herinneren van vroeger. Als antwoord op de snelle maatschappelijke veranderingen, zoeken zij bij de opvoeding houvast in hun verleden. Zij willen ook hun kinderen een opvoeding geven die dezelfde duidelijkheid veschafft, die staat als een rots in de branding van de maatschappelijke veranderingsgolven.

Een andere belangrijke waarde voor hun kinderen vinden deze ouders het realiseren van een goede opleiding. Want als er één ding duidelijk wordt uit alle veranderingen, dan is het wel dat je voldoende toegerust moet zijn om niet uit de boot te vallen. Het lijkt er wel op dat zij deze waarde weliswaar belangrijk vinden, maar op dit punt tevens een bepaalde machteloosheid voelen, aangezien inzicht krijgen in de steeds gedifferentieerdere opleidingsmogelijkheden een lastige zaak is en het dus ook moeilijker is om hun kinderen daarin raad te geven. Voor de ouders in dit onderzoek, van wie de kinderen op de basisschool zitten, ligt de keuze van een vervolgopleiding nog een aantal jaren weg, en op dit punt overheerst een houding van *Adat zien we dan wel weer*. In versterkte mate speelt dit voor migranten, die op dat punt maar moeten vertrouwen op de advisering door de scholen.

In dit onderzoek waren er maar een paar hoger opgeleide ouders die binnen deze typering vallen; ook bij hen overheerste een gevoel van maatschappelijke dreiging waartegen kinderen gewapend moeten worden, en dan vooral door middel van het

bieden van een geborgen gezinssituatie. Deze ouders hadden een traditionele taakverdeling die gebaseerd was op de overtuiging dat dat het beste is voor kinderen. Moeder moet thuis zijn en beschikbaar voor de kinderen: Aheerlijk ouderwets®, zoals een moeder het uitdrukte. In hun netwerk hebben deze ouders, net als de overige hoger opgeleide ouders naast familie ook vrienden en kennissen.

Een opvoedingsstijl van intergenerationele vernieuwing

Deze stijl wordt in mate van continuïteit gevolgd door ouders die een heel duidelijk thema hebben in hun opvoeding dat zij traceren in hun eigen verleden. Een verleden dat zij als inspiratiebron zien voor dat thema. In het vorige hoofdstuk over erfenissen heb ik deze omgang met erfenis aangeduid met erfenis als inspiratie. Het zijn ouders die met warmte terugkijken op hun eigen opvoeding, maar zich met overtuiging neerzetten als ouders van deze tijd. De meesten van hen zijn hoog opgeleid, en zijn heel bewust opvoedende ouders. Ze hebben zich de huidige opvoedingseisen eigen gemaakt en nemen daarin een zelfbewuste houding aan, die erop neerkomt dat ze de waarde van het individu als uitgangspunt delen en dat ook in hun eigen leven als belangrijk punt zien. In tegenstelling tot ouders die hun erfenis als leidraad aanhouden, hebben zij niet het gevoel dat er in de samenleving van alles verandert waar zij geen greep op hebben. Eerder hebben ze een zelfbewuste houding, dat zij daarin zelf ook een bijdrage leveren. Gezien hun leeftijd en positie behoren zij voor een deel ook tot de generatie en de sociale laag die nu gevestigde maatschappelijke posities bekleedt. Het is duidelijk dat voor deze houding hun hoge opleiding, zeker in vergelijking tot de ouders die bij de eerste stijl beschreven zijn, van het grootste belang is. Hun erfenis bestaat in tegenstelling tot die van de eerste groep niet zozeer uit een totaalbeeld van het verleden, maar zij benadrukken juist een aantal specifieke thema's. Veelal gaat het daarbij niet zozeer om concreet gedrag, maar juist om een houding, of een thema dat zij als het ware geadopteerd hebben en dat zij voort willen zetten. Zij re-creëren thema's die zij belangrijk vinden in de nieuwe context van hun hedendaagse opvoeding.

Ze hebben veelal vrij grote netwerken met veel vrienden en collega's. Het is typerend dat zij voor het bespreken van concrete opvoedingssituaties en het zoeken van steun, bevestiging, en aftasting van mogelijkheden, voor tips en handigheidjes een beroep doen op vrienden en collega's, maar niet in eerste instantie op familie (of het moet familie van dezelfde generatie zijn, die in vergelijkbare situaties zit, en dezelfde

oriëntaties heeft). Maar voor hun thema=dat zij van groot belang vinden, putten ze uit hun verleden en willen die band ook in stand houden, nee sterker, ze willen die band bewust cultiveren, het thema terug traceren en in verband brengen met de eerdere generatie. Zij plaatsen zich op dat punt heel duidelijk in een traditie en benoemen het ook zo. Misschien is bij deze groep het meest bewust sprake van een stijl die zij voort wil zetten en ook bewust door willen geven aan hun kinderen.

Anders dan bij de eerste groep vinden zij het niet nodig, en hebben ook geen behoefte om allerlei meer praktische opvoedingskwesties uit te wisselen met familie, juist vanuit het besef dat dat niet het belangrijkste is, en dat op die concrete uitwerking er best verschillen kunnen liggen. Ze bewaren overwegend goede herinneringen aan hun jeugd. Een voorbeeld daarvan is de vader die een traditie van zorgzaamheid reconstrueert, een betrokken en *caring relation*, deels ook als compensatie zo lijkt het voor het ontbreken van dergelijke verhoudingen in deze tijd en samenleving. Op deze wijze geeft hij daarmee ook vorm en betekenis aan de etnische component van zijn identiteit. Ook andere ouders ruimen een belangrijke plaats in voor de sociale opdracht. Een opdracht die nauw samenhangt met het ontwikkelen van sociale vaardigheden, een actueel opvoedingsdoel. Zij vindt in haar verleden een belangrijke bron voor het ondersteunen van deze doelen in de opvoeding die zij haar dochter mee wil geven. *het voelt goed*, en dit geeft haar een sterke basis om deze doelen in de opvoeding ook *voor te kunnen leven*. De thema's die het belangrijkste gevonden worden zijn waarden van zelfsturing en sociale weerbaarheid, en sociale vaardigheden (thema 2 en 3b).

Voorbeelden van een opvoedingsstijl van vernieuwing zijn onder meer te vinden in het werk van Inowlocki (1993) en Lutz (1995) die uitwerken hoe familieverhalen als bron van kracht in andere situaties kunnen fungeren.

Een opvoedingsstijl van intergenerationele ambivalentie

Een derde stijl van opvoeden manifesteert zich bij ouders die hoger opgeleid zijn en een vrij uitgebreid gemengd opvoedingsnetwerk hebben. Het zijn ouders wier omgang met hun erfenis ik aangeduid heb met erfenis als gemengd genoeg. Ouders die deze stijl hebben, nemen met betrekking tot het ervaren van continuïteit met hun eigen opvoeding een middenpositie in. Het zijn ouders die geen uitgesproken positieve of negatieve herinneringen hebben aan hun eigen opvoeding. Ze moeten meer zoeken naar voorbeelden en herinneringen van vroeger. Het lijkt wat verder weggezaakt, er is een vrij diffuus beeld van wel goede herinneringen, maar in tegenstelling tot de groep

die hun erfenis als inspiratie zien, springen er geen dingen uit, die zij specifiek aan hun familie toeschrijven. Het gevoel op dat punt een traditie te willen voortzetten is niet duidelijk aanwezig. De verstandhouding met de eigen ouders is goed, het contact ligt, waar het opvoeding betreft, meer op de gebruikelijke sociale activiteiten, logeren van de kleinkinderen en het op enige afstand volgen van ieders handel en wandel.

Een erfenis als gemengd genoeg kan ook gebaseerd zijn op het herinneren van verschillende boodschappen van vader en van moeder. Sommige ouders zijn heel negatief over hun vader: hij was streng, stelde hoge eisen aan iedereen in het gezin, was er nooit of dacht vooral aan zichzelf; aan hun moeder hebben ze daarentegen vooral positieve herinneringen: ze was heel zorgzaam en lief, eigenlijk wel te bezorgd, thuis met de thee. Anderen lijken zich meer te identificeren met hun vader: hij was stimulerend, streng maar rechtvaardig, stelde wel hoge eisen maar deed veel voor zijn kinderen, terwijl soms dan juist herinneringen aan hun moeder minder positief waren: ze bemoeide zich overal mee, of was streberig. In deze herinneringen zijn veel stereotypen te herkennen, inclusief de sekse-gebondenheid van de gedragspatronen: een strenge vader wordt positiever herinnerd dan een strenge moeder.

Wat betreft de sociale laag waar deze ouders toe behoren is er een opvallende overeenkomst: ze zijn allen hoger opgeleid, en hebben gemengde netwerken. Zij richten zich voor voorbeelden eerder op vrienden en collega's, en niet zelden spelen ook maatschappelijke of religieuze bewegingen, zoals feminisme, antroposofie, of katholicisme een rol als referentiekader. Bij deze stijl hoort eveneens een gerichtheid op individuele waarden en sociale vaardigheden als belangrijke thema's. In deze groep zitten ook vrij veel sociale stijgers. Hun huidige situatie is met betrekking tot hun maatschappelijke positie behoorlijk verschillend ten aanzien van de situatie waarin zij zelf opgroeiden. Zij ervaren een groot verschil tussen hun huidige situatie en de situatie vroeger thuis, op dat punt hebben ze niet echt meer een boodschap aan vroeger. Het was een ander milieu, en wanneer ze er over vertellen lijkt het soms een andere wereld. Aanknopingspunten zijn er dan niet veel, in ambities, in smaak, in mogelijkheden, het zijn vooral de verschillen die overheersen. In veel gevallen herinneren zij zich als belangrijkste boodschap het belang van een goede opleiding en de wens van hun ouders dat hun kinderen een beter leven zouden hebben en goede positie zouden bereiken. Nu zij de stijging gerealiseerd hebben, waarderen zij achteraf die stimulans en de vaak ook behoorlijke financiële inspanning die hun ouders daarvoor geleverd hebben. In een aantal gevallen hebben zij zelf voor de opvoeding

van hun eigen kinderen een vertaling gemaakt van vroegere boodschappen, zoals naar voren kwam in het voorbeeld van Joop.

In de literatuur zijn voorbeelden van deze stijl van opvoeden onder meer te vinden bij Brands (1992).

Een opvoedingsstijl van intergenerationele belasting

Tenslotte is nog een vierde manier van omgaan met erfenissen besproken, die ik als noemer mee heb gegeven erfenis als last. Bij deze ouders overheerst de wens om het juist anders te doen dan de manier waarop zij zelf zijn opgevoed. Bij nadere beschouwing komt er toch nog een belangrijk verschil in oriëntatie aan het licht, zodat deze groep nog uiteenvalt in twee verschillende opvoedingsstijlen. Dit onderscheid is terug te voeren tot een verschil in de samenstelling van de opvoedingsnetwerken en de manier waarop deze een rol spelen bij de opvoeding. De kern van dit onderscheid is of de ouders met behulp van de steun uit hun netwerk de gewenste verandering ten opzichte van vroeger ook kunnen realiseren. Zo zijn er ouders die door middel van hun netwerk voldoende alternatieve oriëntatiepunten kunnen ontwikkelen, waardoor zij zich losser op kunnen stellen ten aanzien van hun belaste verleden. Maar er zijn ook ouders die het niet lukt om substantiële steun buiten de familiesfeer te mobiliseren. Zij vallen tegen wil en dank toch terug op familie en kunnen zich veel moeilijker los maken. Ze blijven daardoor meer dan zij willen vast zitten aan vroeger. Deze laatste groep zal ik eerst beschrijven.

Ouders met een negatieve erfenis en een familienetwerk: dit zijn ouders die vanuit een terugval optie=een beroep doen op hun familie; ze kunnen getypeerd worden als mensen met een op één of andere manier belast verleden, en de omvang van de netwerken is klein. Deze ouders zijn niet gelukkig met hun erfenis, en de meesten van hen willen breken met hun eigen opvoeding. Ze hebben herinneringen aan een thuissituatie met veel spanningen en weinig warmte: 'A'Thuis was beklemmend en donker, onveilig. Er werd niet gepraat, alleen ruzie gemaakt en gescholden. Ik was zoveel mogelijk weg, speelde op straat.'@Ook anderen herinneren zich vooral ruzie, en weinig betrokkenheid bij elkaar. Anderen hadden ouders die een slecht huwelijk hadden, of hebben zich oneerlijk behandeld gevoeld. Het zijn mensen die niet terug kunnen kijken op een plezierige jeugd, de sfeer was slecht, er waren spanningen, ze werden aan hun lot overgelaten. Het leven was hard en ze kregen weinig waardering en warmte. De meesten zijn lager opgeleide ouders die een slechte verhouding met hun familie hebben. Dat zij toch overwegend familie in hun netwerk hebben, is vooral

vanuit wat ik eerder een terugval-optie genoemd heb. Het is hen ook niet gelukt om zich te ontworstelen aan dat verleden, om ermee te breken, hoewel zij dat wel zouden willen. Nu zij zelf kinderen hebben proberen ze het anders te doen, hun kinderen een betere jeugd te geven, maar ze ervaren dat als een moeilijke taak. Gevoelens van onzekerheid en onmacht worden herhaaldelijk genoemd. Sommigen vertellen van hun twijfels en de moeite die zij hebben om anderen met die vragen lastig te vallen. Al te vaak worden ze geconfronteerd met een geringe armslag die ze hebben. Dat kan liggen in een houding: op bepaalde punten herkennen dat je terugvalt in een houding die je je herinnert van je eigen vader of moeder, en die je nu juist wilde vermijden: ook driftig zijn, of niet betrokken zijn bij je kinderen, ook zeuren of te bemoeizuchtig zijn. Bij veel ouders uit deze groep overheerst een gevoel van onmacht: je wilt dingen veranderen, anders aanpakken, maar het lukt niet. Ondanks je goede bedoelingen merk je dat terugvalt in een oud patroon. Dat maakt onzeker, en geeft een gevoel van herhaling tegen wil en dank.

Hun culturele kapitaal is veelal gering: de meeste van deze ouders zijn laag opgeleid en op grond van hun maatschappelijke positie kunnen zij zich financieel ook niet al te veel veroorloven. Soms is er onzekerheid over werk, en spanning als gevolg van werkloosheid en onduidelijkheid over of ze hun baan zullen behouden. Het gevaar van sociale daling is niet ver af, en daarmee wordt de noodzaak om voldoende afstand te houden tot een onderklasse waar zij niet toe behoren duidelijk gevoeld. De houding die deze ouders kenmerkt is er een van roeien met de riemen die je hebt. Zonder zelf de ervaring te hebben van een warm gezin, een veilige plek, is het moeilijk dat zelf te realiseren. Steun van anderen is dan extra belangrijk. Heel belangrijk is op de eerste plaats of de partner wel die ervaring heeft en wel de steun kan geven om deze problemen te overwinnen. In een aantal gesprekken komt dergelijke steun wel naar voren, maar bij veel ouders in deze groep lijkt de verhouding met de partner ook niet zonder problemen³. Het meest opmerkelijke van deze groep is wel dat zij ondanks hun meestal vrij problematische verhouding tot hun familie, toch nog vrij veel contact met hen hebben. Ze hebben bijna allemaal vrij kleine netwerken, en willen anderen ook niet lastig vallen met hun problemen. Uiteindelijk moet je het toch alleen doen is een uitspraak die ik meerdere keren opgetekend heb. Tegen het licht van wat eerder gezegd is over het toegenomen belang van sociale vaardigheden, van het zelf kunnen creëren van een steunend netwerk, wordt duidelijk dat deze ouders het juist op dat punt moeilijk hebben. Hun houding wordt misschien nog het best getypeerd met de

aanduiding "overleven". Een onzekere houding en een weinig rooskleurig verhaal vormen geen makkelijk beginpunt voor het aangaan en onderhouden van een netwerk. Zij zijn niet toegerust om voortdurend keuzes te maken en missen het overzicht over de mogelijkheden. Een voorbeeld nemen aan vroeger willen ze niet, omdat deze periode als zeer belastend is ervaren. Gijs is hiervan een voorbeeld. Deze ouders missen de vaardigheden om een nieuw referentiekader op te bouwen. Ze moeten dus noodgedwongen soms een beroep doen op professionele ondersteuning, iets dat voor hen juist een (te) grote stap is. (vergelijk Oosterbaan en Zeldenrust 1985). Concluderend kan over deze groep gezegd worden dat zij in een moeilijke positie zitten om zich te bevrijden van een belastte erfenis.

Een opvoedingsstijl langs intergenerationale breuklijnen

Er zijn ook ouders die hun erfenis als last ervaren, maar door middel van een steunend netwerk meer afstand kunnen nemen tot die erfenis. Deze ouders gebruiken hun erfenis vooral als een voorbeeld van hoe zij het *niet* willen: erfenis als tegenvoorbeeld. Hiermee wordt de gewenste verandering ten opzichte van vroeger bij deze stijl meer gerealiseerd dan bij de vierde stijl. Ook deze ouders hebben weinig positieve herinneringen aan hun eigen opvoeding. Een veelgemaakte opmerking is: *Aik werd aan mijn lot overgelaten*. Als kind kregen zij weinig aandacht van hun ouders, die het te druk hadden met hun eigen problemen of veel weg waren wegens ruzie of voor werk. Ze hebben geen kansen gekregen om te doen wat zij zelf graag hadden gewild. Het overheersende gevoel dat deze ouders hebben overgehouden aan vroeger is: *Maar werd niet naar me geluisterd, ik telde niet mee*. Eisen werden er daarentegen wel aan hen gesteld: ze moesten presteren, een goede opleiding halen en netjes zijn, *stand ophouden*. Het voldoen aan die eisen werd afgedwongen in een strenge opvoeding, er werd bedreigd met straf of kinderen werden moreel onder druk gezet door hen een schuldgevoel aan te praten. De druk van *je mag geen fouten maken*, en een houding van *het is nooit goed genoeg* hebben duidelijke sporen achter gelaten. Deze ouders herinneren zich een strenge autoritaire vader, die een strak regime oplegde aan zijn gezin, waar zowel de moeder als de kinderen aan te gehoorzamen hadden. Maar evenzeer zijn er ouders die zich juist de druk van hun moeder herinneren, hun moeder die met een grote verbetenheid haar kinderen aanzette tot het bereiken van een hoger opleidingsniveau of een strakke discipline met betrekking tot gedrag en fatsoensnormen handhaafde. Ook bij deze groep groeiden de meesten op in een lager sociaal economisch milieu, en is er nogal eens sprake van een streng religieuze gedrevenheid (zowel gereformeerd, als katholiek, als moslim).

In de houding ten aanzien van hun erfenis overheerst de wens om het anders te doen, beter te doen. Meer dan de hierboven beschreven groep met een belastte erfenis, zijn deze ouders er in geslaagd om een netwerk op te bouwen dat hen in die veranderingswens steunt, en hen alternatieven aanreikt. Een belangrijke factor daarbij is natuurlijk in de eerste plaats de partner en zijn of haar oriëntaties. Sommige ouders vinden in de kring van hun partner een nieuw onderdak, en kunnen met behulp van hun steun behoed worden voor het terugvallen in ongewenste herhaling. Anderen zijn door het letterlijk vertrekken uit de leefwereld van hun jeugd in contact gekomen met andere oriëntaties. Dat kan zijn door geografische verwijdering, maar belangrijker nog door sociale stijging of door een oriëntatie op andere levensbeschouwelijke richtingen: breken met het geloof, of daar een andere invulling aan geven. Doordat het hen gelukt is om een ander referentiekader te vinden en zich in andere netwerken te nestelen, kunnen zij meer dan de hierboven beschreven groep afstand nemen van hun erfenis. Dat wil zeggen: ze kunnen de erfenis op een positievere manier inzetten, want het gewicht van de erfenis blijft voor hen zwaar wegen. Dit uit zich onder meer in het *afzetten tegen die erfenis* in de waarden en houdingen die zij belangrijk vinden voor hun kinderen. In veel gevallen zijn de waarden die zij belangrijk vinden het tegenovergestelde van de waarden waarmee ze zelf zijn opgevoed. In wat zij belangrijk vinden en de houding die zij aannemen ten aanzien van hun erfenis is bij deze groep de discontinuïteit het grootst. Terwijl bij de hierboven beschreven groep met een belastte erfenis *overleven*= als typering gegeven werd, zou de houding van deze groep adequater getypeerd kunnen worden als *vechters*=

Soms hebben zij geen contact meer met hun ouders, soms is er wel een redelijk contact, dat dan gebaseerd is op een andere verhouding. Ouders worden oud en afhankelijk, zij bepalen niet langer wat de verhoudingen zijn. In een paar gevallen hebben hun ouders zelf ook afstand genomen van de manier waarop zij de opvoeding aangepakt hebben. Er zijn bij deze groep echter weinigen die meer dan een oppervlakkig contact met hun ouders hebben. Soms maken andere familieleden, met name broers en zusters wel deel uit van het opvoedingsnetwerk, maar een belangrijke plaats in het netwerk wordt ingenomen door vrienden. Familie speelt in hun netwerk een ondergeschikte rol.

Degenen die lager zijn opgeleid, vinden opleiding een belangrijk thema in de opvoeding. Een voorbeeld hiervan is Aysel. Haar erfenis is een last, in de zin dat zij er zich sterk tegen afzet. Ze heeft een erg negatieve herinnering eraan, die haar echter

tegelijkertijd een krachtig motief geeft om het anders te doen voor haar kinderen. Ze heeft meer kennissen dan familie in haar netwerk. Steun vindt ze bij gelijkgestemde moeders, die ze veelal kent via de islamitische vrouwenvereniging waarin ze actief is. Haar ouders verlenen wel enige praktische steun in de zin van opvang voor haar kinderen, maar wat betreft ideeën heeft ze totaal geen boodschap aan de opvattingen van haar ouders.

Deze opvoedingsstijl komt in dit onderzoek ook voor bij hoger opgeleiden. Sjoerd is hiervan een voorbeeld. Net als bij Aysel vormt zijn erfenis ook een motief om bepaalde waarden (de wens dat zijn kinderen zichzelf zijn en plezier hebben in het leven) krachtig na te streven. Zoals hij zelf zegt heeft hij op dat punt »zijn tijd mee», omdat het waarden zijn die in de hedendaagse opvoeding veel gewicht krijgen. Door zijn grote vriendennetwerk, en een partner die van huis uit ook deze waarden heel belangrijk vindt, weegt voor hem de last van zijn erfenis minder zwaar. Hij heeft er meer tegenover te stellen. In vergelijking met Aysel is zijn sociale kapitaal groter. Gezien zijn hoge opleiding en de ruime mate van cultureel kapitaal die hij van vroeger heeft meegekregen, heeft hij op dat punt een zekere gemoedsrust.

6. Hoe erfenissen de opvoeding stileren

»Het verleden geeft het bestaan een bepaalde stijl», tekende Verhoeven aan. Het is geen determinatie, maar ook geen vrijwillige keuze. Het verleden geeft kansen, mogelijkheden maar ook beperkingen, en binnen die bandbreedte kunnen keuzes gemaakt worden. Deze twee begrippen, kansen en keuzes, liggen ook aan de basis van het begrip levensstijl zoals dat in moderniseringstheorieën van Giddens (1991), Bourdieu (1984) en Beck (1992) uitgewerkt is. In de theorievorming over modernisering wordt de aandacht gericht op processen van individualisering en wordt het hoge tempo van veranderingen sterk benadrukt. In dat verband wordt ook gewezen op het toenemende belang van flexibiliteit zoals dat tot uitdrukking komt in de eisen die aan mensen in de arbeidssituatie gesteld worden.

Ook op andere levensterreinen wordt in toenemende mate verwacht dat mensen zelfstandig bepalen welke koers zij willen varen en die koers ook zelf uit te zetten. Deze veranderingen werken door in de verwachtingen die men heeft ten aanzien van kinderen. Kinderen dienen te zijn toegerust om zich staande te kunnen houden in een geïndividualiseerde samenleving met een flexibele arbeidsmarkt. Ouders vinden het

daarom van belang om hun kinderen op te voeden tot zelfstandige, kritische, en innovatieve individuen.

In deze lijn past ook de benadering van de levensloop als een keuzebiografie. In dit onderzoek heb ik mij aangesloten bij deze benadering. Ik heb me daarbij de vraag gesteld welke referentiekaders voor de opvoeding van kinderen door ouders gebruikt worden, vanuit de veronderstelling dat door de snelle veranderingen het idee van voortbouwen op een traditie wellicht een achterhaalde notie zou zijn. In dit onderzoek is daarom een belangrijke plaats ingeruimd voor de individualiseringstheorie, met name in de theorievorming van Beck en Giddens over het belang en de noodzaak tot het zelf vormgeven van je leven. De metafoer die daarbij gebruikt werd is die van de hedendaagse mens als regisseur van zijn/haar eigen leven (Beck 1992:88).

Beck en Beck-Gernsheim schilderen met brede pennenstreken een betoog van radicale verandering in het gezinsleven als gevolg van modernisering: »Since the dynamics of the individualization process have infiltrated family life, all forms of living together have started to undergo a radical change. The links once joining biography to family are slackening. A lifelong nuclear family which blends together the biographies of a man and a woman as parents is becoming the exception, whereas alternating between various family and non-family settings, depending on what phase of biography one has reached, is becoming the rule. The family roots behind our biographies are gradually being severed as we move from one phase to the next, and are losing their influence.«(Beck en Beck-Gernsheim 1995:33). In deze benadering wordt benadrukt dat het belang van familie sterk aan het afnemen is: het individu gaat in toenemende mate zijn of haar eigen weg en familiebanden worden steeds vrijblijvender. Onder de veelzeggende titel *The corrosion of character* waarschuwt

Sennett (1998) voor de uitholling van »lange termijn waarden« in de privé-sfeer als gevolg van een toenemende druk tot flexibilisering en korte termijn denken die uitgaat van de arbeidsverhoudingen. In de Verenigde Staten staan ouders voor de taak om de spanning op te lossen tussen de korte termijn waarden die door de arbeidsmarkt gedictieerd worden en de lange termijn waarden die van belang zijn in de opvoeding.⁴ Is de Amerikaanse situatie die Sennett beschrijft in dit opzicht ons voorland? Beck en Beck-Gernsheim (1995) beschrijven de keuzedwang, het moeten kiezen voor een eigen levenspad en de vrijblijvendheid en uitwisselbaarheid van de waarden die daarbij als oriëntatiepunt zouden kunnen dienen. Hierdoor, zo stellen zij, worden moderne

mensen steeds meer op zichzelf teruggeworpen en moeten zij zonder eenduidige externe referentiepunten beslissen wat voor henzelf en voor hun kinderen het beste is.

Deze stellingname wordt in dit onderzoek genuanceerd. Uit de verhalen blijkt dat mensen op heel verschillende manieren hun erfenis inpassen in hun huidige leven en dat de variaties groot zijn. Ik heb deze variatie beschreven voor vijf verschillende patronen in de manier waarop sociale erfenschappen door kunnen werken in de opvoeding. Daarbij bleek dat er niet alleen sprake is van overnemen, maar ook van afzetten. Dat er veranderingen optreden in de betekenisgeving van de erfenis en dat dit niet op een standaardwijze gebeurt, betekent echter geenszins dat het belang ervan afneemt. Integendeel. Wanneer er meer ruimte is voor het maken van een eigen, individuele vertaling, kan een dergelijke band door de tijd heen juist van groot, wellicht toenemend belang zijn in een veranderende wereld. In dit onderzoek hebben ouders op overtuigende wijze laten zien dat zij hun erfenschappen op heel verschillende wijzen inzetten om als bron van steun te fungeren in veranderende omstandigheden. Voor ouders die hun erfenis als last ervaren zal er eerder sprake zijn van een motief tot verandering dan van een bron van steun.

In dit onderzoek is de aandacht gericht geweest op de meest directe, en waarschijnlijk ook meest zwaarwegende relatie, namelijk die tussen ouders en kinderen door hun leven heen. Hierover wil ik Verhoeven nog een keer aan het woord laten: *AM*isschien is dit wat ouders vooral voor hun kinderen willen doen en waarin zij sporen willen achterlaten in hun bestaan: de herinnering stichten aan een stijl van leven die hun zelf eigen en dierbaar is en waarvan zij vinden dat die samenvat wat er in het leven belangrijk is en wat het de moeite waard maakt om aan anderen door te geven. Want dat waarvan we het moeilijkst afstand kunnen doen, is juist datgene wat we het liefste willen doorgeven aan hen die ons dierbaar zijn. Het spoor dat wij willen achterlaten moet verwijzen naar de eenheid van ons bestaan.® (Verhoeven 1988: 70/71).

In het begin van het onderzoek ben ik uitgegaan van sociale erfenis als de waarden, houdingen, en praktijken die mensen van hun ouders overnemen en die ze van betekenis vinden bij de opvoeding van hun eigen kinderen. Aan het einde van het onderzoek past de constatering dat die overname ook een complex karakter heeft. Een erfenis kan betekenis krijgen als legitimatie voor een voorzetting, maar ook als legitimatie voor vernieuwing, voor verandering of voor een breuk. De toegenomen

keuzevrijheid die het gevolg is van minder eenduidige levensontwerpen in de huidige moderne samenleving biedt nieuwe mogelijkheden, maar ook nieuwe onzekerheden. Beide aspecten zijn in dit onderzoek herkenbaar in de verhalen over wat ouders van belang vinden in de opvoeding in de jaren negentig. Tevens blijkt echter een sterke doorwerking van het verleden. Familiale banden zijn taai, maar buigzaam. Ouders geven hun verleden op verschillende manieren betekenis, en daarbij gaat het niet om vaststaande betekenissen. Door dit onderzoek wordt de individualiseringstheorie dan ook genuanceerd: de breuk is niet zo radicaal als gesuggereerd wordt, de invloed van het verleden is wel degelijk aanwezig. Een radicaal individualiseringsperspectief lijkt in deze dus niet adequaat te zijn. Het is met andere woorden van groot belang om meer aandacht te besteden aan de betekenis die mensen toekennen aan hun verleden, zonder daarbij in de valkuil te lopen van een te statische benadering van een vaststaand verleden. Het introduceren van sociale erfenis als attenderend begrip voor de betekenis die mensen toekennen aan hun eigen verleden, is daartoe een aanzet. De benadering via sociale erfenis benadrukt juist het scheppende, creatieve vermogen van mensen om hun verleden voortdurend opnieuw betekenis te geven in relatie tot hun huidige situatie.

Noten:

-
1. Brinkgreve en Van Stolk (1997) bekijken het kapitaal op de sociale overlevingswaarde-ervan.
 2. De keerzijde hiervan is dat degenen die een verstoorde relatie met hun familie hebben er behoorlijk alleen voor staan, en de last van roddel en sociale uitsluiting te verduren krijgen, zoals blijkt bij de groep ouders die erfenis als last hebben.
 3. Over dit punt kan ik niet veel zeggen omdat er in dit onderzoek niet op doorgevraagd is.
 4. Mannen en in toenemende mate ook vrouwen hebben nu dan wel meer vrijheid om hun levensloop in te vullen, maar deze vrijheid is een 'labour market freedom': de eisen van de arbeidsmarkt dicteren de grenzen van die vrijheid. De huidige arbeidsmarkt eist een flexibel en mobiele werknemer, deze eisen contrasteren met het lange termijn perspectief waarbij relaties gedijen. Sennett (1998) benadrukt de veranderende eisen die de huidige tijd en met name de werk ethiek stelt aan mensen: flexibel zijn en innovatief is belangrijker dan iemand uit een stuk, iemand met karakter. Dat botst met eisen als trouw en loyaliteit die van belang zijn bij het onderhouden van relaties en de opvoeding van kinderen. De vraag die hij zich stelt is hoe

mensen die in de huidige korte termijn economie moeten functioneren kunnen beslissen wat van blijvende waarde is in het leven. Welke kaders bieden daarvoor houvast? Sennett stelt dat het in de werksfeer geldende adagium van korte termijn doelen de principes van vertrouwen en betrokkenheid aantast: *No long term* is a principle which corrodes trust, loyalty, and mutual commitment. (Sennett 1998: 24) Belangrijke arbeidsmarktwaarden= conflicteren volgens Sennett dus met de lange termijn waarden die van belang zijn in de opvoeding. Hoe lossen ouders deze spanning op? De tijdsdimensie is een belangrijk aspect: familie is bij uitstek een vorm van verbintenis waarvan banden door de tijd heen een kern vormen. Sennett spreekt meer in termen van een confrontatie tussen twee onderling strijdige oriëntaties: de tijdelijke en uitwisselbare waarden die in de huidige arbeidssituatie verlangd worden, en stabiliteit en zekerheid die de basis zouden moeten vormen van het onderhouden van relaties door de tijd heen, in het bijzonder het grootbrengen van kinderen.